

Alicja Anna Ungeheuer-Gołąb

ORCID: 0000-0002-3187-7150
Uniwersytet Rzeszowski

Jaki naprawdę chciałby być człowiek...? – o wartościach utworu Asiunia autorstwa Joanny Papuzińskiej

What Would a Man Really Want to Be Like? – Values
in the Book *Asiunia* by Joanna Papuzińska

KEYWORDS ABSTRACT

children's literature,
values of a literary
work, *Asiunia* by
Joanna Papuzińska

The article raises the issue of values in children's literature, based on the example of the book by Joanna Papuzińska entitled *Asiunia*. Papuzińska's story includes a taboo subject, i. e. the war, and it discusses issues that are important for contemporary young readers. In today's political situation of the Eastern Europe, the book may turn out to be significant for the Polish children. The author of the article emphasizes the educational potential of the text resulting from the values it promotes. Thus, the essence of the article is the analysis of the contents in order to search for the values. The researcher emphasizes the meaning of the contents and form of the book, as well as the necessity for reaching to a child, taking into account his/her reception abilities. She attempts to answer the question determined by the function of literature read in childhood: How would a man like to live? In the research she uses a phenomenological method, allowing the reader for individual approach towards the analysed contents, and, in the undertaken analysis, she focuses on the dichotomous approach to the presented phenomena. The text presents specific values of the literary work, which, while reading and didactic elaboration, influence the formation of the readers' attitude towards life, surroundings and themselves. This, in turn, influences the internalization of the desired attitude.

SŁOWA KLUCZE ABSTRAKT

literatura dla dzieci,
wartości utworu
literackiego, *Asiunia*
Joanny Papuzińskiej

Artykuł porusza zagadnienie wartości w literaturze dziecięcej na przykładzie utworu Joanny Papuzińskiej pt. *Asiunia*. Utwór Papuzińskiej porusza tematykę tabu (wojna) i obejmuje treści istotne dla współczesnych dziecięcych czytelników. W obecnej sytuacji politycznej, jaka utrzymuje się w Europie Wschodniej, może okazać się ważną lekturą dla polskich dzieci. Autorka artykułu zwraca uwagę na możliwości edukacyjne tekstu ze względu na wartości, jakie on niesie. Istotą przedłożonego artykułu jest zatem analiza treści w celu poszukiwania wartości. Badaczka podkreśla znaczenie treści i formy utworu oraz konieczność dotarcia do dziecięcego odbiorcy z uwzględnieniem jego możliwości recepcyjnych. Stara się odpowiedzieć na pytanie determinowane funkcją literatury czytanej w dzieciństwie: jak chciałby żyć człowiek? W badaniu wykorzystuje metodę fenomenologiczną, dopuszczając indywidualny stosunek badacza do analizowanych treści, a w podjętej analizie opiera się na dychotomicznym ujęciu ukazanych zjawisk. Tekst przedstawia wybrane wartości utworu, które podczas lektury i opracowania dydaktycznego wpływają na kształtowanie się stosunku odbiorcy do życia, otoczenia, samego siebie, tym samym wpływając na uwewnętrznianie pożądanej postawy.

Wprowadzenie

Zmieniające się perspektywy życia człowieka zwykle narzucają konieczność poszukiwania wartości, coraz to nowych prób ich hierarchizowania. Nie jest to łatwe zadanie, tym bardziej że „dotarcie do świata wartości wyznaczających właściwy sposób życia to jeden z najbardziej skomplikowanych problemów wychowawczych” (Skrzypniak 2000: 31). Ponadto większość teoretyków wskazuje trudność w ostatecznym zdefiniowaniu pojęcia wartości. Władysław Tatarkiewicz (1978: 60–63), Stanisław Kamiński (1986: 14–21), Jadwiga Puzynina (1992, 1994) akcentują chwiejność, wieloznaczność i różnorodność w możliwości porządkowania wartości. Próby ogólnych definicji podejmowali ponadto tacy polscy teoretycy, jak: Zdzisław Najder (1971), Janusz Sztumski (1992), Władysław Stróżewski (1981), Janusz Gajda (2004), Waldemar Furmanek (2005), Grzegorz Żuk (2016). Z uwagi na tematykę czasopisma najbardziej interesuje mnie kontekst aksjologiczny w edukacji humanistycznej i elementarnej, który można znaleźć w pracach Beaty Wołoski (2010), Magdaleny Marzec-Jóźwickiej (2013), Alicji Żywcok (2016).

Edukacja dziecka wymaga ciągłej obecności czynników aksjologicznych. Dobór i sposób poznawania wartości jest uzależniony od postawy dorosłego opiekuna. Jest on tu przewodnikiem (mentorem), który otwiera przed uczniem, wychowankiem wartościowe, pożądane ze względu na rozwój dziecka cele. W tym procesie zarówno dziecko,

jak i opiekun powinni być podmiotami relacji, stanowić dla siebie wartość (Wołoszuk 2010: 120–125; 2019: 38–41). Szczególnie w przypadku wychowania literackiego, mimo że teksty realizowane w szkole są ustalone przez program kształcenia, sposób opracowania i rozmawiania o literaturze pozostaje w gestii „odpowiedzialnego pedagoga” (Olbrycht 1995: 11–18). Chodzi o to, by z jednej strony podejmować zindywidualizowane oddziaływanie budujące system wartości dziecka, z drugiej zaś pokazywać różne koncepcje człowieka i świata „wraz z konsekwencjami, jakie ich świadomy wybór ma dla hierarchii wartości” (Puzynina 1994: 18).

Choć obecnie pedagogika należy do nauk społecznych, trudno oderwać niektóre jej składniki od dziedziny nauk humanistycznych, tym bardziej że treści procesu dydaktyczno-wychowawczego zwykle wyrastają z myśli filozoficznej. Szczególnym miejscem, w którym stykają się te obszary, jest edukacja, a w jej sferze wychowanie. Planowany proces wychowawczy jest „świadomym wprowadzeniem w świat wartości i ich wyborem; procesem współkreowania rzeczywistości w imię ideałów oraz wyzwania przyszłości, szczególnie trudnych w okresach gwałtownych przemian społeczno-politycznych i globalnego kryzysu cywilizacji” (Gajda 2004: 102). Zwykło się uważać, że w procesie wychowawczym istotną wykładnią jest literatura. Jak pisze Stefan Sawicki, „[w]artości ujawniane przez literaturę to immanentny świat wartości utworu: aksjologiczne nacechowanie poszczególnych elementów strukturalnych oraz wartości przez utwór ewokowane” (Sawicki 1992: 96). Dzięki specyficznemu skomponowaniu treściom, środkom językowym, kreacji postaci młody czytelnik może poznawać rozwiązania problemów zgodne z etyką humanistyczną. Odkrywając losy bohaterów literackich, konfrontuje z nimi własne. Ma możliwość zastanowienia się nad moralnością, tajemnicą bytu, transcendencją. W wyniku procesów konkretyzacji, identyfikacji, projekcji, zachodzących podczas recepcji dzieła literackiego, świat przedstawiony utworu staje się na czas lektury światem odbiorcy. Niezwykle istotne są więc temat i przesłanie utworu, sposób działania postaci, kreacja bohatera, wizja świata zaproponowana przez twórcę. Wydaje się, że w przypadku dzieci młodszych najważniejszy jest zawarty w treści kontekst wychowawczy, wyraźne ukazanie zwycięstwa dobra nad złem, pozytywny wzór osobowy bohatera. Wychowawcze przesłanie, obok innych, zostaje najczęściej wychwycone przez pedagogów – w tym wypadku wychowawcę przedszkolnego i nauczyciela wczesnej edukacji – i akcentowane w procesie nauczania.

W obecnym czasie, omawiając z dzieckiem utwór literacki, warto zastanowić się nad tendencjami wpływającymi z nowych nurtów filozoficznych, takich jak ekokrytyka czy somatoestetyka. Chodzi o to, by poprzez naukę lektury wprowadzać dziecko w świat, w którym będzie żyło przez następne kilkadziesiąt lat, w świat przyszły, w którym wciąż rodzą się wartości. Jak twierdzi Anna Błasiak (2009: 21), „[n]ie sposób [...] zajmować się wychowaniem w oderwaniu od wartości”. Szczególnie wychowanie literackie z uwagi na posługiwanie się specjalnie skonstruowanymi tekstami niesie zawsze

jakiś sens, który przeradza się w wartość dla czytelnika. Dobór wartości w wychowaniu zwykle podyktowany jest dobrem człowieka (Muszyński 1974: 51–58), a wychowanie zgodne z wartościami wpływa na jego stosunek do siebie, innych ludzi i otoczenia, kształtując jego postawy, określając go jako człowieka (Nowak 1996: 241–259). Ów antropocentryczny charakter wychowania w ostatnich latach nie jest już tak oczywisty. Człowiek coraz częściej przestaje stanowić centrum, a zainteresowanie filozofów przesunęło się ku temu, co wokół niego. Refleksją objęto zatem rzeczywistość, która podlega przekształceniom lub zaniechaniom ze strony społeczności ludzi. Przyjęcie za podstawę tego nowego układu pociąga za sobą zmianę systemu wartości wyznaczającego kierunek działania człowieka w świecie (Żurkowski 1997: 19).

Literatura dla dzieci z założenia korzysta ze zjawisk uznanych za pozytywne dla procesu kształtowania jednostki¹. Nie jest tak jednak zawsze, gdyż wartość powiązana z wychowaniem często reprezentuje też jakąś ideologię (Kotłowski 1976: 17), czasem o znaczeniu pejoratywnym (faszyzm, stalinizm). Z uwagi na to pedagog, z racji swego wpływu na osobowość wychowanka, winien korzystać z wartości uniwersalnych, humanistycznych, przychylnych istotom żywym. Ponadto w pracy z utworem literackim ważne są wartości poznawcze, wychowawcze i estetyczne, które zwykle dopełniają się wzajemnie i dają podbudowę pod realizację celów związanych z szeroko pojętą humanistyką.

Dwudziestowieczne rozumienie procesu wychowawczego sprowadza się do wywoływania zmian w osobowości wychowanka, które mają charakter rozwojowy (Okoń 1998: 444) i wpływają na funkcjonowanie osobowości – wyznaczają postawy wobec różnych obiektów, określają „siatkę poznawczą” jednostki, aktywizują emocje, sprzyjają powstawaniu motywacji i kanalizują je w określonym kierunku (Świda 1979: 48–49). Jest to zadanie długofalowe i uczestniczy w nim wiele rozmaitych czynników, wśród których niezbywalnym doświadczeniem wydaje się kontakt z wartościową, ciekawą literaturą, spełniający warunki długofalowości, gdy jest zainicjowany już w okresie niemowlęctwa (Baluch 2005; Ungeheuer-Gołąb 2011). Rozważając wychowanie ku wartościom z wykorzystaniem tekstów literatury, należy obrać najbardziej współczesne podejście do procesu wychowania, które uwzględni podmiotowość nie tylko wychowanka, ale i otaczających go istnień.

Pedagogika mówi o potrzebie wprowadzania dziecka w świat wartości od wczesnego okresu rozwojowego poprzez „dialog i działania oparte na zakazach i nakazach oraz na systemie [...] kar i nagród” (Błasiak 2009: 111). Podkreślając wartość dialogu (Buber 1992; Tischner 1978; Bukowski 1987) w edukacji, należy zauważyć, że istotne znaczenie mają tu rola opowieści oraz wzór bohatera literackiego. Oczywiście w przyśwojeniu i reprezentowaniu danego systemu wartości niezbędne jest współdziałanie

¹ Chodzi o trzy podstawowe wartości wymieniane przez Platona – prawdę, dobro, piękno.

wychowawcy i wychowanka w świecie realnym, jednak literatura odgrywa tu ważną rolę pomocniczą. Daje niezliczoną ilość sytuacji, które można przeżyć w świecie mentalnym, zobaczyć „wewnętrznym okiem”, omówić, stawia ważne pytania i niejednokrotnie udziela odpowiedzi.

Uzasadnienie podjętego tematu w kontekście praktyki dydaktycznej

W roku akademickim (2021/2022) z powodu choroby nie mogłam być obecna na ostatnich zajęciach dydaktycznych, napisałam więc do studentów wiadomość na platformie Teams, a moje ostatnie zdania brzmiały mniej więcej tak: „Nie zapominajcie o literaturze, znajdziecie w niej odbicie swoich marzeń i tęsknot. Czytajcie też czasem tę dla dzieci, bo ona pokazuje, jaki naprawdę chciałby być człowiek. Szerokiej drogi”. W praktyce zawodowej niezmiennie łączę podejście pedagoga – nauczyciela dzieci z dydaktykiem – nauczycielem dorosłych, staram się być „autentycznie zaangażowana” we wspólny proces poznawania (Janus-Sitarz 2013: 31). Drogi te krzyżują się ze sobą właśnie ze względu na przedmiot zainteresowań badawczych i dydaktycznych – literaturę dla dzieci i pedagogikę. Jestem zdania, że utwory literackie dla dzieci są twórczością mającą dużo do zaoferowania osobom w każdym wieku, a rozmowa o nich otwiera nowe perspektywy spojrzenia na dziecko.

Krótki osobisty akapit, który pozwoliłam sobie włączyć do tych rozważań, ujawnia okoliczności powstania tezy tego tekstu, która pojawiła się w chwili zastanowienia nad moim pożegnalnym wpisem: „Literatura dziecięca pokazuje, jaki naprawdę chciałby być człowiek”. Mam na myśli wewnętrzne wyobrażenie odbiorcy o sobie samym, determinowane postawą bohatera, zdarzeniami, przebiegiem fabuły, a przede wszystkim wartościami przekazywanymi odbiorcy. Nie bez znaczenia jest tu fakt, że ze względu na odczuwanie bądź nieodczuwanie przyjemności lektura literatury jest procesem wartościującym. Czytelnictwo może bowiem wspierać rozmaite konstrukcje osobowościowe, zabezpieczając wiele różnych potrzeb – od powiązanych z literaturą popularną po zaspokajające wysublimowane czytelnicze gusty. Co istotne, nie jest to zjawisko związane jedynie z wrażliwością na dany typ literatury, charakter narracji czy kreację bohatera, ale nierozdzielnie zintegrowane z kształtowaniem cech charakteru, wrażliwości na człowieka i zwierzę, przyrodę, ludzkie słabości, kulturę itp. Takie predefiniowanie współczesnego człowieka reprezentują żywe obecnie nurty zwrócone ku obronie natury (np. ekokrytyka), których postulatem jest budowanie harmonii między żyjącymi istotami (Böhme 2002). Życie w poszanowaniu praw człowieka i tego, z czego korzysta, staje się powoli najwyższą wartością kultury zachodniej początku XXI wieku. Jednym z obszarów kultury, który może afirmować ten ideał egzystencji,

jest kontakt z literaturą w okresie dzieciństwa. Wartościowa książka dla dziecka ma zawsze walory estetyczne, wychowawcze i poznawcze. Wypełnia luki w obszarach, które nie zostały ujęte w relacjach z rodzicami, nauczycielami, rówieśnikami. Władza wyobraźnią i wpływa na kreatywny stosunek do rzeczywistości. A przede wszystkim w wyniku empatycznego odbioru i przeżywania losów postaci pozwala na odkrywanie własnego „ja”. To kluczowy moment w kontaktach ze sztuką, gdy odbiorca uświadamia sobie siebie w losach bohatera literackiego. Społeczny wymiar tekstów literackich dla dzieci jest zatem tak ważny dlatego, że przekaz, który one zawierają, zawsze dąży do afirmowania wartościowej strony ludzkiej natury. Mówi czytelnikowi, jak należałoby postąpić w trudnej sytuacji, wybierając dobro. Wskazuje cechy charakteru, które prowadzą do pokonania przeciwności, znajduje rozwiązanie, kierując się wartościami humanistycznymi, poszukuje dobra, prawdy i piękna. Czas, w którym dziecko poznaje takie historie, to okres kształtowania się zrębów jego tożsamości, budowania światopoglądu, wychodzenia z okresu bezpiecznego dzieciństwa. Co ważne, to czas, w którym formują się dopiero zdolności poznawcze młodego odbiorcy i następuje rozwój moralności (Piaget 1967). Twórcy literatury dziecięcej przekazują w niej sposoby na zmienianie świata na lepszy, kreują postać człowieka, który jest reprezentantem humanistycznych wartości.

Czytelnictwo w późniejszym okresie życia, choć przynosi wiele satysfakcji, nie wywiera już tak silnego wpływu na sposób myślenia i budowanie postaw odbiorcy. Dlatego między innymi wskazuję literaturę dla dzieci jako tę, która wyznacza drogę ku właściwym wartościom. Przypominam o niej studentom pedagogiki, którzy odkrywają walory utworów dla dzieci, czytając je czasem po raz pierwszy dopiero podczas studiów.

Jak wiadomo, małe dziecko, by poznać fabułę, potrzebuje pośrednika lektury, kość, kto opowie lub przeczyta mu tekst utworu. Około siódmego roku życia dorośli nie są już tak skorzy do czytania dzieciom, a gdy dziecko jest dziewięcio-, dziesięcioletkiem, zwykle wymaga się od niego samodzielnej lektury. Wśród bogatego repertuaru dla czytelników w wieku wczesnoszkolnym istnieją jednak utwory, które warto poznawać wspólnie z dorosłym, rozmawiać o nich i zadawać pytania. Dziecięcy czytelnicy chętnie konkretyzują poznane fabuły w zabawie i rozmaitych formach ekspresji (Papuzińska 1988: 21). Tego typu aktywności są typowe dla dzieciństwa i wydaje się, że dziecko w sposób intuicyjny wybiera w procesie lektury konkretne działania, które pomagają mu rozpoznać sens. Ponadto paidialne wartości tekstu umożliwiają zaspokojenie potrzeb i uwalniają od napięć „za sprawą potencjału: kompensacji, tożsamości, wzoru, desensybilizacji” (Krasoń 2005: 45).

Choć w pierwszym odczuciu jesteśmy skłonni uznać, że dzieci pozostają poza obszarem traum, to ostatni niespokojny czas pandemii, wojny w Ukrainie, trudności ekonomicznych zdaje się osłabiać to przekonanie. Trauma dotyka także dzieci. Nie

bez powodu adresowane są więc do nich utwory poruszające tematy trudne (tabu), a proces lektury potrzebuje wsparcia dorosłych pośredników.

Interpretacja i analiza tematu na podstawie materiału literackiego

Jako przykład tekstu, który włącza w proces wychowania wartości, wybrałam lekturę klas I–III pt. *Asiunia* autorstwa Joanny Papuzińskiej. Wybór podyktowany jest obecną sytuacją polityczną – pozwala świadomie nawiązać do działań wojennych, które towarzyszą historii ludzkości. Książka ta należy do grupy utworów związanych z tematyką wojenną, wydawanych w ciągu ostatnich lat w ramach serii Muzeum Powstania Warszawskiego i Wydawnictwa Literatura w Łodzi pt. „Wojny Dorosłych. Historie Dzieci”. Przedsięwzięcia te służą odświeżeniu bądź wprowadzeniu tematyki wojennej do recepcji współczesnych dzieci². Wpisuje się ona w obszar niezwykle istotny, gdyż „najważniejszą wartością dla człowieka w każdym społeczeństwie jest życie” (Adamczyk, Kaleta-Witusiak 2021: 13). Zakładam, że utwór pomaga w kształtowaniu postawy otwartej na takie wartości, jak: pokój, rodzina, własne życie, miejsce i przedmioty, zabawa, intelekt. Rozważania mają charakter teoretyczny i mieszczą się w obszarze badań fenomenologicznych, dopuszczających autoodczucia badacza determinowane recepcją tekstu literackiego traktowanego jako źródło doznań (Henry 2012). Wydaje się interesujące pytanie: Jakie wartości niesie utwór o Asiuni J. Papuzińskiej jako lektura dzieci młodszych traktująca o sytuacji wojennej?

Wartości wybranego utworu można osadzić w typologii Tatarkiewicza jako kategorię literatury, którą kwalifikuję w obszarze wartości myśli (Tatarkiewicz 1978: 69). W ogólnej ocenie są to wartości pozytywne i uniwersalne, a jako składniki fabuły literackiej mają charakter duchowy i odnoszą się do intelektualnej i emocjonalnej sfery psychiki młodego odbiorcy. Są to także wartości o wymiarze moralnym, gdyż wskazują postawy pożądane w życiu społecznym, oraz wartości estetyczne, ponieważ pochodzą z tekstu literackiego (Puzynina 2004: 181–182). W celu ukazania i zaakcentowania pożądanych wartości, które afirmuje omawiana lektura, posłużyłam się kategorią dychotomii. Zobrazowane w treści składniki fabuły ujmuję jako elementy wartościowe w opozycji do powiązanych z nimi czynników pejoratywnych (śmierć – życie, dobro – zło, głód – sytość itp.). Głównym celem podjętego omówienia jest zatem znalezienie i przedstawienie wartości utworu Papuzińskiej w kontekście edukacji małego dziecka.

Przewidywanym odbiorcą opowiadania jest dziecko od 6. roku życia. Mogłoby się wydawać, że takiego młodego czytelnika nie dotyczą problemy wojenne, jednak

² To m.in. takie tytuły jak: Beręsewicz 2010; Papuzińska 2015, 2019; Ryrych 2018.

lektura okazuje się cenna. Egzystencja dziecka, wokół którego toczy się historia świata, zawsze ociera się o tę historię. Nawet jeśli dziecko nie mówi o tym głośno, to jest poddane wszelkim dziejowym wydarzeniom – myśli o nich i je przeżywa, kształtując w ten sposób swój stosunek do społeczeństwa, kultury i siebie.

Autorka w przystępny dla dziecka sposób przedstawiła fragment polskiej, i własnej, historii z okresu II wojny światowej. Ważnym akcentem jest tu wątek autobiograficzny, Papuzińska jest bowiem pierwowzorem głównej postaci. Bohaterką utworu jest sześćioletnia Asiunia – rówieśniczka czytelników, której dzieciństwo przypadło na czas wojennej zawieruchy. Młody czytelnik, identyfikując się z postacią Joasi, przeżywa jej losy, włączając własne, niekoniecznie wojenne, ale negatywne doświadczenia. Wojna funkcjonuje w utworze jako świat przedstawiony, realizując podstawę dla funkcji poznawczej, ale rzeczywistą wartość niesie tu postawa i życie emocjonalne dziewczynki, która musi odnaleźć się w trudnej, wojennej sytuacji.

W przypadku tej lektury niepodważalne jest wychowanie ku wartościom. Kontekst aksjologiczny daje się tu ująć w kilku kategoriach, jak:

- wartość rzeczy,
- wartość miejsca,
- wartość własnego życia,
- wartość pokoju,
- wartość rodziny,
- wartość zabawy,
- wartość myśli.

Wyłoniony tu zestaw wartości ma dla dziecka znaczenie obiektywne – są one zawsze ważne. Taki efekt uzyskany jest dzięki tematyce wojennej, na której tle pisarka opowiada wydarzenia z życia Asiuni. Utwór pokazuje istnienie ważnych, wartościowych zjawisk poprzez ich znikanie, zabieranie, burzenie. Dychotomiczny układ oddziałuje silniej, niż gdyby wartości akcentowane były wprost, w wyniku pouczeń czy sądów. W momencie destrukcji postaci zawsze starają się ustalić swój stosunek do dobra, które ma charakter ponadczasowy. Takie postawy wpływają na świadomość czytelnika. Wywodzący się z poetyki bajki binarny świat wartości, oparty na opozycjach (Sawicki 1992: 100), jest właściwym obrazowaniem w lekturze małego dziecka.

Wartość rzeczy. Mimo trudnych warunków, w jakich przychodzi żyć bohaterom opowiadania, otaczają ich rozmaite przedmioty, które mają dla nich wartość. Już w pierwszym akapicie dowiadujemy się, że rodzina miała mieszkanie w niedużym bloku, a w nim było bardzo dużo książek – bajek i piosenek. Na podwórku rośla wierzba płacząca, pod którą dzieci lubiły się bawić. Wszystkim zarządzała mama. Wskazane „rzeczy” określają w szerokim zakresie system wartości wyznaczony przez: miejsce do życia, które daje bezpieczeństwo, rodzinę z podstawową rolą matki, literaturę i przyrodę. Jest to wszystko, co stanowi największą wartość dla sześćoletniej dziewczynki.

Z okazji urodzin Asiunia otrzymała od bliskich „ołówkę, gumkę, zeszyt do rysunków i taką czarodziejską kredkę, co z jednego końca pisała na czerwono, a z drugiego na niebiesko” (Papuzińska 2011: 3). To typowe przedmioty, które można znaleźć w dziecięcym piórniku – małe skarby potrzebne do działania. U cioci Tygrys, już podczas trwania wojny, dziewczynka dostaje sandałki i sukienkę. W trakcie wysiedlenia rodzina nie niosła ze sobą dużych bagaży, za to ciocia niosła na rękach małego Tomka. W tym obrazie najważniejszą wartością jest dziecko. Rodzina straciła wszystko – mieszkanie, książki, ubrania, sprzęty, ale uchroniła miłość do siebie. W nowym miejscu radość sprawia im poobijany czajnik i kilka garnków. Stare rzeczy zamieniają się w nowe, gdy ciocia Lunia robi dla Asiuni sweter z wełny uzyskanej ze starej kamizelki. Zwykły kubek jest przedmiotem, za którym można tęsknić.

Wartość własnego życia. Jednym z ważnych wspomnień bohaterki jest chwila, gdy starszy brat odpytuje ją, co by zrobiła w razie zgubienia się w mieście. Dziewczynka powtarza wyuczony adres miejsca zamieszkania, imię, nazwisko, wiek. Opisana sytuacja uzmysławia, jak ważna jest umiejętność przetrwania, ochrona własnego istnienia. Gdy ciocia Tygrys odwiedza rodzinę z zawiniątkiem ukrywającym kaszę, Asiunia dowiaduje się, jak niewiele znaczy dziecięce życie:

- „– A dzidziusia? – dopytywałam się dalej.
- Co: dzidziusia? – Babcia już wyraźnie traciła cierpliwość.
- Czy nie mogą zabrać dzidziusia?”.

Dziewczynka dowiaduje się, że bardziej niż dzieci ludzie potrzebują jedzenia, a ludzkie życie jest nic niewarte dla wrogich żołnierzy; że posiadanie dziecka stanowi problem, bo wymaga ono opieki, pożywienia, ubrania, a to wszystko jest trudne do zdobycia podczas wojny.

Wartość miejsca. W czasie wojny niezwykle ważny jest adres. Często nie jest to jedyny adres, ale zawsze należy pamiętać ten, do którego można wrócić, szczególnie jeśli ma się sześć lat. O ważnej roli miejsca do życia mówią też liczne przeprowadzki bohaterki wynikłe z wojennych działań. Z rodzinnego mieszkania przy ulicy Mątwickiej, w którym Asiunia spędziła swoje urodziny, trafiła do sąsiadów, a potem na ulicę Filtrową, gdzie „mieszkały trzy panie, jak trzy szare wróżki, i jedna mała dziewczynka” (Papuzińska 2011: 10). Następnie przeniesiono ją na ulicę Alberta, do cioci Oli, którą nazwała Tygrysem. Na koniec pojechała do własnej babci, która „mieszkała w małym, drewnianym domku wynajętym na lato” (Papuzińska 2011: 16). Tam zastaje swoje rodzeństwo i jest szczęśliwa, choć wciąż nie ma z nimi mamy i taty. Niestety, z domku wyrzucili ich niemieccy żołnierze, jak wielu innych ludzi zostali bez dachu nad głową. Jakiś czas cała rodzina spędziła w cudzej piwnicy. Gdy wrócili do domku w Aninie, okazało się, że jest on zniszczony i smutny. Zima przyniosła chłód i brak ciepłych ubrań: „Nie można było pójść do szafy i wyciągnąć ciepłej kurtki, bo szafa została w domu, którego nie było” (Papuzińska 2011: 29). Na koniec wszyscy pojechali do

Stoczka, do cici Tygrys, która ofiarowała dom nie tylko Asiuni, ale i innym dzieciom, które straciły rodziców.

Wartość pokoju. Można uznać, że każda opowieść o wojnie podkreśla, jak istotny jest czas pokoju. Gdy poznajemy Joasię, jest ona w miejscu bezpiecznym (Ungeheuer-Gołąb 2009: 242–252) i obchodzi urodziny. Takie miejsce utożsamiane jest z obecnością kochającej rodziny, głównie matki, ulubionymi zwierzętami i przedmiotami. To także miejsce, w którym odczuwa się spokój, miłość, harmonię. Otoczona przez bliskich – rodziców, braci, babcię – wydaje się szczęśliwą dziewczynką, jednak już kolejna strona opowieści mówi, że przyszła wojna, która zabrała jej część dzieciństwa. Zestawienie dwóch kontrastowych treści – spokoju w rodzinnym zaciszu i wojennego chaosu – potęguje odczucie niepokoju. Odbiorca tym bardziej odczuwa potrzebę pokoju, im więcej przykrych przeżyć spotyka przedstawione postaci, głównie Asiunię. Uzmysławia sobie, że wartość spokojnego, szczęśliwego, zwyczajnego życia jest ponadczasowa, zawsze i wszędzie cenna.

Wartość rodziny. Literatura dla dzieci często przedstawia dziecko w gronie rodziny, ale tak samo chętnie pokazuje jego losy, gdy zabraknie mu bliskich. Obydwie możliwości wskazują ważne miejsce najbliższych w okresie dzieciństwa. W opowiadaniu Papuzińskiej pokazano obie sytuacje, ale większość akcji dzieje się w okresie, gdy dziewczynka musi radzić sobie bez rodziców i braci. Jest bardzo dzielna, nie rozpacza, nie żali się, nie kłóci i nie wyrzeka na smutny wojenny los, który przypadł jej w udziale. Bo też nie jest to historia o smutku. Wszystkie ciotce, które opiekują się Asiunią, stają się jej bliskie i choć nie są jej rodzicami, są jak rodzina, a dziewczynka stara się czuć u nich dobrze. Postawa bohaterki pokazuje najmłodszym czytelnikom, że warto czekać, być cierpliwym, pokornym i pełnym nadziei, a wówczas może zdarzyć się cud. Tym cudem okazuje się powrót taty, w końcowych scenach opowiadania. W jednym momencie złe zamieniło się w dobre – skończyła się wojna, a do samotnych dzieci wracali rodzice.

Wartość zabawy. Życie sześciolatniego dziecka powinno być zanurzone w zabawie. To aktywność, która wprowadza je w zasady panujące w społeczeństwie, kształtuje podstawowe umiejętności, rozwija wyobraźnię, ale też pomaga przetrwać w świecie. Działalność zabawowa jest niezbywalnym składnikiem każdego dzieciństwa i stanowi „najważniejszą linię rozwoju dziecka” (Wygotski 1995: 67). Opowieść o Asiuni rozpoczyna się od wspomnienia jej urodzin. Otrzymane prezenty, choć nie są typowymi zabawkami, sprawiają dziewczynce radość i wskazują obszar jej zainteresowań. Niestety nie jest to opowieść o dniu pełnym zabawy. Ważniejsze są informacje o adresie zamieszkania, zapamiętanie nazwiska. Zabawa towarzyszy Asiuni w przedszkolu, kiedy dzieci śpiewają piosenki, w domu cici Oli, która udaje tygrysa. Ta beztraska aktywność nie ma w sobie jednak cechy trwałości. Gdy tylko się pojawia, zaraz znika. Wojna to głównie brak zabawy. Zestawienie w opowiadaniu wojennych przeżyć

małego dziecka z jego wewnętrzną potrzebą bawienia się i ciągłym niezaspokojeniem w tym względzie podkreśla dychotomiczny układ zawartych w nim wartości.

Wartość myśli. Pod koniec utworu jest mowa o trudach życia, o braku jedzenia, ubrań, przyjemności. Wtedy do biegu wydarzeń włączona zostaje babcia. To ona mówi: „zamiast się zamartwiać, to trzeba mieć «pomysłunek»” (Papuzińska 2011: 31). Dzięki umiejętności „sprytnego” myślenia babcia wyczarowywała kawę, parząc żołądziej; gotowała zupę ze znalezionej rosnącej dziko fasolki. Podobnie można było zrobić ciepły sweter ze starej kamizelki, a ziarno przemycić w zawiniątku udającym niemowlę. Myśl pozwalała znaleźć sposób, by przetrwać głód, chłód, lęk. Nie dawała dostępu rozpaczy.

Wskazywanie dziecku odbiorcy konkretnych wartości w utworze literackim prowadzi do uświadomienia go na ważne życiowe cele, do których powinno dążyć. Z psychologicznego punktu widzenia tego rodzaju pozytywne wzmocnienie buduje przekonanie, że dane wartości ukierunkowują na właściwe postępowanie (Wołoskiuk 2010: 23). Edukacja literacka na poziomie elementarnym ściśle łączy się z celami wychowania, czyli kształtowaniem osobowości ucznia. Jeśli przyjmiemy, że wartości są źródłem celów szkolnej edukacji, okaże się, jak są istotne i jak ważna jest ich znajomość przez pedagogów. Literatura piękna stanowi materiał wspomagający w rozwijaniu właściwych postaw moralnych, proponuje wzorce zachowań i przygotowuje do odgrywania ról społecznych, a w wyniku wychowania przez sztukę rozwija postawę estetyczną. Beata Wołoskiuk zwraca uwagę, że w związku z tak istotną rolą wartości w życiu człowieka niezbędne są „odpowiednie programy edukacji aksjologicznej (edukacji zorientowanej na wartości)” (Wołoskiuk 2010: 44). Sądzę, że niezbywalnym komponentem są treści zaczerpnięte z utworów literackich, które nadają kierunek dziecięcym potrzebom i marzeniom, pomagają wyznaczać, a często spełniać cele.

Zakończenie

Czy tekst o Asiuni mówi nam, jak chciałby żyć człowiek, a zatem też jaki chciałby być? Sądzę, że tak. W jego treści i formie kryją się akcenty aksjologiczne. Jak chciałaby żyć Asiunia? Kim chciałaby być? Opowiadanie nie mówi nam o tym wprost, ale na pewno chciałaby być szczęśliwą sześcioletką. Cokolwiek powiedzielibyśmy o Asiuni, nie możemy nie zauważyć, jak jest odważna i zwyczajnie miła i dobra. Jest lepsza od nas i jako taka uczy nas, jacy powinni być ludzie. Zaakcentowane w opowieści motywy domu, rzeczy, tożsamości, pokoju, rodziny rozwijane są w konkretyzacje dotyczące własnego miejsca, przedmiotów, życia, harmonii, przynależności do rodziny, umiejętności pokonywania problemów. Zjawiska te mogą zostać wykorzystane w edukacji dziecka jako istotne wartości, które dotyczą ludzkiej egzystencji. Jako właściwości,

które cechują człowieka, określają także jego wartość z uwagi na stosunek do nich, wyznaczają cele. Ponadto są zrozumiałe dla młodych czytelników i czytelniczek, którzy chętnie poznają losy rówieśniczki.

Choć opowieść kończy się wraz z powrotem taty i odbiorca nie poznaje dalszych losów bohaterki, to uwzględniając w opracowaniu wątek biograficzny, wiemy, kim została i jak żyła Asiunia. Pisarkę, poetkę i badaczkę Joannę Papuzińską poznajemy z jej książek literackich, biograficznych i naukowych. Taka konfrontacja dla mądrego pośrednika może stanowić kolejną aksjologiczną wykładnię.

Wykorzystanie literatury w procesie dydaktyczno-wychowawczym pozwala uczniom na rozpoznanie wartości w obszarze własnych przeżyć. Dzięki temu wychowanek uwewnętrznia dane wartości oraz akceptuje je. W wyniku tego procesu wzbogaca się osobowość dziecka i kształtuje się jego postawa wobec zjawisk rzeczywistości. Wartości, którymi kieruje się wychowawca, wyznaczone są przez cele edukacyjne (Kwiatkowska-Ratajczak 1994; Zabawa 2017). Ich realizacja na podstawie tekstu literackiego przebiega w sposób pośredni, w odróżnieniu od doświadczeń przeżytych w realnym życiu. Aby doszło do przeżycia i wewnętrznej integracji, uczeń powinien samodzielnie odkrywać sensy utworu, konfrontować je z opiniami innych, poznawać bohatera i przeżywać jego losy. Odpowiednio przygotowane zajęcia literackie sprzyjają kształtowaniu się postaw wobec ludzi, zwierząt i przedmiotów, a te powiązane są z uznawaniem określonych wartości. To ważne, bo wychowanie powinno prowadzić do umiejętnego dokonywania wyborów zgodnego z kulturą, w której się żyje, z własnymi przekonaniami i etyką humanistyczną, tym bardziej że „prawdziwe człowieczeństwo nie jest po prostu genetyczną informacją, lecz edukacyjnym osiągnięciem...” (Grodecka, Podemska-Kałuża 2012: 104).

Literatura w odróżnieniu od innych mediów daje możliwość odniesienia się do kilku istotnych rodzajów wartości, takich jak wartości intelektualne, społeczne, emocjonalne oraz estetyczne (Świda 1979: 68). Zwłaszcza te ostatnie, występujące w związku z dziełem sztuki, związane są z tworem literatury pięknej. Należy jednak podkreślić za Bogusławem Żurakowskim, że „[a]by utwór został oceniony przez dziecko pozytywnie i aby zaistniało przeżycie estetyczne u dziecka, musi być spełniony warunek, który nazywamy paidialnością” (Żurkowski 1984: 221). Z jednej więc strony literatura dla dzieci musi spełniać wymagania stawiane jej jako sztuce społecznej – kierowanej do szerokiej dziecięcej publiczności, żyjącej w określonej sytuacji społecznej, z drugiej powinna odpowiadać dziecku i jego potrzebom wynikającym z etapu rozwoju psychicznego. Co więcej, w przypadku najmłodszych dzieci powinna tę potrzebę kształtować. Istotną rolę grają w tej inicjacji ilustracje (tutaj Macieja Szymanowicza), kolorystyka, krój czcionki, format książki czy typ papieru. Utwór dla dzieci to bowiem nie tylko treść, język, środki literackie, ale też cały zestaw cech, które może zaoferować dobrze wydana książka. Zarówno zatem kod werbalny, jak i obrazowy odgrywają ważną rolę

w przekazywaniu dziecku wartościowych treści. Szczególnie we współczesnej literaturze dla dzieci

[...] zabiegi twórcze sprawiają, że wprowadzany do tekstu literackiego wątek (problem), zawierający w swej treści rozmaite informacje na temat rzeczywistego świata, odnosi się bezpośrednio do generowanych w umyśle dziecka naturalnych możliwości odczytu skupionych wokół spontanicznych spostrzeżeń i przemyśleń, nie zaś narzuconych norm i prawideł, których należy bezwzględnie przestrzegać (Łuc 2019: 69).

Surowe dydaktyczne formuły zostały zastąpione zrozumiałymi dla dziecięcego odbiorcy przekazami natury artystycznej, czyniąc tym samym utwór dla dzieci, jak i dziecko, uczestnikami, a zarazem współtwórcami uniwersalnego dyskursu o kondycji człowieka w świecie.

Bibliografia

- Adamczyk D., Kalera-Witusiak M. (2021). *Aksjologiczne orientacje wychowania*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Baluch A. (2005). *Książka jest światem. O literaturze dla dzieci małych oraz dla starszych i nastolatków*, Kraków: Universitas.
- Beręsewicz P. (2010). *Czy wojna jest dla dziewczyn?*, Łódź: Wydawnictwo Literatura.
- Błasiak A. (2009). *Aksjologiczne aspekty procesu wychowania. Wybrane zagadnienia*, Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Böhme G. (2002). *Filozofia i estetyka przyrody*, tłum. J. Merecki, Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Buber M. (1992). *Ja i Ty. Wybór pism filozoficznych*, tłum. J. Doktor, Warszawa: PAX.
- Bukowski J. (1987). *Zarys filozofii spotkania*, Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Furmanek W. (red.) (2005). *Wartości w pedagogice*, Rzeszów–Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Gajda J. (2004). *Wartości w duchu nowego humanizmu jako podstawa edukacji dorosłych* [w:] J. Kostkiewicz (red.), *Aksjologia edukacji dorosłych*, Lublin: Wydawnictwo KUL, s. 99–107.
- Grodecka A., Podemska-Kałuża A. (2012). *Wielozmysłowość. Filozofia i dydaktyka*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Henry M. (2012). *Fenomenologia cielesności* [w:] tegoż, *Wcielenie. Filozofia ciała*, tłum. M. Frankiewicz, D. Adamski, Kraków: Homini, s. 173–294.
- Janus-Sitarz A. (2013). *Wpływ uniwersyteckiej dydaktyki literatury na aksjologiczne aspekty szkolnej edukacji polonistycznej* [w:] M. Marzec-Jóźwicka (red.), *Wartości i wartościowanie w edukacji humanistycznej*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, s. 31–43.
- Kamiński S. (1986). *Jak uporządkować rozmaite koncepcje wartości?*, [w:] S. Sawicki, W. Panas (red.), *O wartościowaniu w badaniach literackich. Studia*, Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, s. 14–21.

- Korłowski K. (1976). *Aksjologiczne podstawy teorii wychowania moralnego*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Krasoń K. (2005). *Dziecięce odkrywanie tekstu literackiego. Kinestetyczne interpretacje liryki*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Kwiatkowska-Ratajczak M. (1994). *Z perspektywy wartości. O prozie dla dzieci i młodzieży*, Poznań: NAKOM.
- Łuc I. (2019). *Wartości edukacyjne w literaturze dziecięcej Agnieszki Zimnowodzkiej. Rekonensans badawczy*, „Z Teorii i Praktyki Dydaktycznej Języka Polskiego”, t. 28, s. 67–87.
- Marzec-Jóźwicka M. (red.) (2013). *Wartości i wartościowanie w edukacji humanistycznej*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Muszyński H. (1974). *Ideał i cele wychowania*, Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Najder Z. (1971). *Wartości i oceny*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Nowak M. (1996). *Znaczenie wartości w procesie wychowania*, [w:] K. Popielski (red.), *Człowiek – wartości – sens. Studia z psychologii egzystencji. Logoteoria i nooteoria, logoterapia i nooterapia*, Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, s. 241–259.
- Okoń W. (1998). *Nowy słownik pedagogiki*, Warszawa: Wydawnictwo Żak.
- Olbrycht K. (1995). *Odpowiedzialność pedagoga*, [w:] tejże (red.), *Edukacja aksjologiczna*, t. 2: *Odpowiedzialność pedagoga*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 11–18.
- Papuzińska J. (1988). *Inicjacje literackie, problemy pierwszych kontaktów dziecka z książką*, Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Papuzińska J. (2011). *Asiunia*, Łódź: Wydawnictwo Literatura.
- Papuzińska J. (2015). *Krasnale i olbrzymy*, Łódź: Wydawnictwo Literatura.
- Papuzińska J. (2019). *Mój tato szczęściarz*, Łódź: Wydawnictwo Literatura.
- Piaget J. (1967). *Rozwój ocen moralnych*, tłum. T. Kołakowska, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Puzynina J. (1992). *Język wartości*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Puzynina J. (1994). *Wokół wartości*, [w:] K. Olbrycht, *Edukacja aksjologiczna*, t. 1: *Wymiary – kierunki – uwarunkowania*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 13–24.
- Puzynina J. (1997). *Słowo – wartość – kultura*, Lublin: TN KUL.
- Puzynina J. (2004). *Problemy wartościowania w języku i tekście*, „Etnolingwistyka”, nr 16, s. 179–189.
- Ryrych K. (2018). *Pan Apoteker*, Łódź: Wydawnictwo Literatura.
- Sawicki S. (1992). *Problematyka aksjologiczna w badaniach literackich*, [w:] S. Sawicki, A. Tyszczyk (red.), *Problematyka aksjologiczna w nauce o literaturze*, Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, s. 95–110.
- Skrzypniak R. (2000). *Wartości w procesie wychowania rodzinnego*, „Roczniki Socjologii Rodziny”, t. 12, s. 31–47. http://repozytorium.amu.edu.pl:8080/bitstream/10593/4903/1/03_Ryszard_Skrzypniak_Wartosci_w_procesie_wychowania_rodzinnego_31-47.pdf
- Stróżewski W. (1981). *Istnienie wartości*, Kraków: Wydawnictwo Znak.

- Sztumski J. (1992). *Spoleczeństwo i wartości*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Świda H. (1979). *Pojęcie wartości i jego znaczenie dla funkcjonowania osobowości*, [w:] tejsze (red.), *Młodzież a wartość*, Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, s. 12–50.
- Tatarkiewicz W. (1978). *Pojęcie wartości, czyli co historyk filozofii ma do zakomunikowania historykowi sztuki*, [w:] tegoż, *Parerga*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 60–73.
- Tischner J. (1978). *Fenomenologia spotkania*, „*Analecta Cracoviensia*”, t. 10, s. 73–98.
- Ungeheuer-Gołąb A. (2009). *Matka i miejsce bezpieczne*, [w:] tejsze, *Wzorce ruchowe utworów dla dzieci. O literaturze dziecięcej jako wędrówce, walce, tajemnicy, bezpiecznym miejscu i zabawie*, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, s. 242–252.
- Ungeheuer-Gołąb A. (2011). *Rozwój kontaktów małego dziecka z literaturą*, Warszawa: Wydawnictwo SBP.
- Wołoskiuk B. (2010). *Wychowanie do wartości w edukacji wczesnoszkolnej*, Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Wołoskiuk B. (2019). *Aksjologiczne uwarunkowania wychowania dziecka*, „*Rozprawy Społeczne*”, t. 13, nr 2, s. 36–45.
- Wygotski L.S. (1995). *Zabawa i jej rola w rozwoju psychicznym dziecka*, tłum. A. Brzezińska, T. Czubiak, [w:] A. Brzezińska i in. (red.), *Dziecko w zabawie i świecie języka*, Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka, s. 67–88.
- Zabawa K. (2017). *Literatura dla dzieci w kontekstach edukacyjnych*, Kraków: Akademia Ignatianum, Wydawnictwo WAM.
- Żuk G. (2016). *Edukacja aksjologiczna. Zarys problematyki*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Żurkowski B. (1984). *Wartości estetyczne w literaturze dla dzieci*, [w:] M. Tyszkowa i B. Żurkowski (red.), *Wartości w świecie dziecka i sztuki dla dziecka*, Warszawa–Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 205–230.
- Żurkowski B. (1997). *Człowiek centralną wartością – wychowanie i wartości*, [w:] W. Kubik (red.), *Ku pełni człowieczeństwa*, Kraków: Wydawnictwo WAM, s. 18–31.
- Żywczok A. (2016). *Wychować człowieka prawdomównego. Koncepcje, badania naukowe, wdrożenia*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

ADRES DO KORESPONDENCJI

Alicja Anna Ungeheuer-Gołąb
Uniwersytet Rzeszowski
e-mail: aungeheuer@ur.edu.pl